

בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה

הקדמה

בתחילת פרק ל"ב נאמר:

א. "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד, עצום מאד, ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד, והנה המקום מקום מקנה.

ב. ויבאו בני גד ובני ראובן, ויאמרו אל משה ואל אלעזר הכהן ואל נשיאי העדה לאמר".

בסוף הפרק נאמר:

לג. "ויתן להם משה, לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף, את ממלכת סיוחן מלך האמורי, ואת ממלכת עוג מלך הבשן, הארץ לעריה בגבלת, ערי הארץ סביב".

יש לשאול שתי שאלות על השבטים הנזכרים:

1. מדוע בפסוק הראשון הוקדם שבט ראובן, ואילו בהמשך הפרשה הוקדם תמיד שבט גד?

2. מדוע בכל הפרשה לא נזכר חצי שבט מנשה, ורק בסופה הוא נזכר?

א. מדוע בפסוק הראשון הוקדם שבט ראובן, ובהמשך הפרשה הוקדם שבט גד?

1. הסבר הראב"ע והרמב"ן

כתב הראב"ע בפסוק א': "לבני ראובן - כי הוא בן הגבירה".

בפסוק ב' כתב הראב"ע: "ויבאו בני גד - הם היו בעלי העצה בתחילה, על כן הקדימם הכתוב".

וכן כתב הרמב"ן שם: "ויבאו בני גד ובני ראובן - הקדים הכתוב בני ראובן בפסוק הראשון: 'ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד', כמשפט, כי הוא הבכור, ובן הגבירה.

וכן כשיספר הכתוב המעשה הזה יאמר: 'ולראובני ולגדי נתתי' (דברים ג, טז). אבל בכל הפרשה הזו יקדים בני גד, כי הם נתנו העצה הזאת, והם היו המדברים תחילה למשה בנחלה הזאת, והם היו גבורים יותר מבני ראובן, כמו שנאמר: 'וטרף זרוע אף קדקד' (שם לג, כ), ולפיכך לא היו יראים לשבת לבדם בארץ הזאת מפני יושבי הארץ.

והנה משה חשד אותם כי יאמרו כן מפחד אנשי ארץ כנען, שאמרו בהם המרגלים: 'לא נוכל לעלות אל העם, כי חזק הוא ממנו' (לעיל יג, לא), ולכן אמר להם שאינם בוטחים בדי' כאבותם, ויסף עוד להענישם כהם, להניחם במדבר. ולכך ענו אותו: חלילה שנירא מהם, אבל נעבור חלוצים למלחמה, ונהיה מהירים וראשונים לפני העם להלחם באויבי ד', 'כי לחמנו הם'".

לפי הראב"ע והרמב"ן בתחילה נזכרו בני ראובן ראשונים, כיון שראובן היה הבכור וכן הגבירה. אבל בהמשך הפרשה נזכרו בני גד ראשונים, כיון שהם היו בעלי הרעיון לשבת בעבר הירדן המזרחי, כיון שהם היו גבורים, ולא חששו לשבת שם.

2. הסבר ה"טעמא דקרא"

הסבר אחר כתב הגר"ח קנייבסקי שליט"א, בספרו "טעמא דקרא" שם: "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד - בכל הפרשה הקדים גד לראובן, חוץ מכאן! וכבר עמד בזה הרמב"ן עיין שם.

ויש לומר דבאמת **לבני ראובן היה יותר מקנה, ולכך הקדימו כאן**. ובאמת בני ראובן כיוונו בשביל המקנה, **אבל בני גד היה עיקר כוונתם לדבר אחר: משום שידעו שמשה רבנו יהיה קבור שם, ורצו שיהא בחלקם**. אך מפני כבודו של משה, שעדיין היה חי, לא רצו להזכיר קבורתו, ותלו הדבר בבהמתן.

וזה מפורש בפסוק 'ולגד אמר וגו' וירא ראשית לו, כי שם חלקת מחקק ספון' (דברים לג, כ-כא). ופירש רש"י: 'ראה ליטול לו חלק בארץ סיחון ועוג, שהיא ראשית כבוש הארץ, כי ידע אשר שם בנחלתו חלקת שדה קבורת מחוקק, והוא משה'. וכן הוא בתרגום ובסוטה יג ע"ב. ולכך הקדים בני גד בכל הפרשה, **שכוונתם היתה יותר לשם שמים!**

לפי ה"טעמא דקרא" בתחילה נזכרו בני ראובן ראשונים, כיון שלהם היה מקנה רב יותר. אבל בהמשך הפרשה נזכרו בני גד ראשונים, כיון שהם רצו לשבת בעבר הירדן המזרחי, כיון שידעו שמשה רבנו יקבר שם, ורצו שקברו יהיה בחלקם, וכוונתם היתה יותר לשם שמים¹.

¹ כעין דברים אלו כתב בספר "נפש הגר" על תרגום אונקלוס (דברים לג, כא), אך שם כתב שגם בני ראובן כוונתם היתה לשם שמים, שמשה ימות בנחלתם, והם גם חשבו שמשה יקבר בנחלתם. אבל כיון שבני גד נתנו את העצה לשבת בעבר הירדן, לכן הקדימם הכתוב בכל הפרשה. ועיין בכל דבריו שם באריכות רבה, וחתם דבריו בזו הלשון: "כן לומד התרגום כוונת ופירוש הכתובים אלה, כי **כן דרך התרגום, להפך תמיד אחר זכות ומעלת הצדיקים שבטי י-ה**, כמו שהראינו והוכחנו כמה פעמים".

יש להעיר שאף על פי שדבריו יפים ומלמדים זכות גם על שבט ראובן, מכל מקום בדברי התרגום שם יש התייחסות רק לשבט גד, ולא לשבט ראובן. ואדרבא, לפי דבריו היה צריך משה רבנו לשבח בברכתו גם את שבט ראובן, כשם ששיבח את שבט גד.

ב. מדוע בכל הפרשה לא נזכר חצי שבט מנשה, ורק בסופה הוא נזכר?

1. הסבר הראב"ע

כתב הראב"ע (בפסוק ל"ג): "ולא הזכיר עד עתה חצי שבט מנשה, בעבור היותו חצי השבט".

כלומר: לפי הראב"ע גם חצי שבט מנשה היה בכל הדיון בין השבטים למשה רבנו, אבל כיון שהוא היה רק חצי שבט, התורה קיצרה ולא הזכירה אותו לאורך כל הפרשה, והזכירה אותו רק בסופה.

2. הסבר הרמב"ן

הרמב"ן חלק על הראב"ע וכתב (שם): "ולחצי שבט מנשה בן יוסף - מתחילה לא באו לפניו שבט מנשה. אבל כאשר חילק הארץ לשני השבטים, ראה שהיא ארץ גדולה יותר מן הראוי להם, וביקש מי שירצה להתנחל עמהם, והיו אנשים משבט מנשה שירצו בה. אולי אנשי מקנה היו, ונתן להם חלקם".

כלומר: לפי הרמב"ן חצי שבט מנשה לא היה בכל הדיון בין השבטים למשה רבנו, אלא שכיון שמשה ראה שעבר הירדן הוא שטח גדול מאד, יותר מן הראוי לשני שבטים, הוא שאל מי מוכן להתישב שם, וחצי שבט מנשה התנדב לשבת שם.

"אור החיים" הקדוש בפרשת מסעי הביא ראיה להסבר זה של הרמב"ן, שחצי שבט מנשה לא היה עם בני גד ובני ראובן בדיון עם משה רבנו.

הפסוק אומר: "כי לקחו מטה בני הראובני לבית אבתם ומטה בני הגדי לבית אבתם, וחצי מטה מנשה לקחו נחלתם" (לד, יד). שאל על כך "אור החיים" הקדוש: מדוע חזר הפסוק בסופו ואמר: "לקחו נחלתם"? והרי בתחילת הפסוק כבר נאמר: "כי לקחו...!"

וענה: "לפי שחצי שבט מנשה לא בא עם בני גד ובני ראובן יחד, לזה יחד לו לקיחה בפני עצמו. וכפי זה מאמר 'לקחו נחלתם' חוזר לחצי שבט מנשה".

3. הסבר החזקוני

החזקוני סבר כמו הרמב"ן, שחצי שבט מנשה לא היה בתחילת הדיון, אבל כתב הסבר אחר מהרמב"ן מדוע הם הצטרפו בשלב האחרון: "ולחצי שבט מנשה - בני מנשה לא שאלו להם נחלה בארץ סיחון ועוג, רק בני ראובן וגד שאלו. אלא שעל ידי שאביהם גרם להם לשבטים שקרעו בגדיהם במעשה הגביע, נתנה לו נחלתו בשני חלקים בשני עברי הירדן".

מקורו של החזקוני הוא במדרש בראשית רבה (פד, כ) על הפסוק "ויקרע יעקב שמלותיו":

ר' פינחס בשם רבי הושעיא אמר: שבטים גרמו לאביהם לקרוע, והיכן נפרע להם? במצרים, שנאמר: 'ויקרעו שמלותם' וגו' (בראשית מד). יוסף גרם לשבטים לקרוע, עמד בן בנו ונפרע לו, שנאמר: 'ויקרע יהושע שמלותיו' (יהושע ז).

בנימין גרם לשבטים לקרוע, והיכן נפרע לו? בשושן הבירה, שנאמר: 'ויקרע מרדכי את בגדיו' (אסתר ד).

מנשה גרם לשבטים לקרוע, לפיכך נתקרעה נחלתו, חציה בארץ הירדן וחציה בארץ כנען".

מדברי המדרש והחזקוני נראה לא כמו שפירש הראב"ע שחצי שבט מנשה היה מתחילת הדיון יחד עם שבט גד ושבט ראובן. כמו כן מדברי המדרש והחזקוני נראה גם לא כמו שפירש הרמב"ן, שמשה רבנו שאל מי רוצה להתישב בעבר הירדן והם התנדבו, אלא נראה שמשה קבע להם כך, בניגוד לרצונם!

4. הסבר הנצי"ב

הסבר אחר כתב הנצי"ב בפירושו "העמק דבר" לספר דברים (ג, טז): "יש להתבונן שהרַבָּה משה רבינו חלקת חצי שבט מנשה, הרַבָּה לפי ערך שני שבטים אלו, וגם לא התנה עמהם תנאי בני גד ובני ראובן!

הן אמת שהלכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדה, מכל מקום אין זה טעם ליתן להם שבביל זה. כמו שלא נתן לשלוחי ישראל שהלכו לרגל את יעזר ולכדו בנותיה (במדבר כא, לב), מכל מקום לא ניתן להם בנות יעזר, שבשליחות ישראל נעשה. ואמאי ניתן הגלעד למכיר, וחבל ארגב ששים עיר ליאיר?

ועל כרחנו היה בזה כוונה פנימית, שנוגעת לכלל ישראל שישבו בעבר הירדן. ונראה שבשביל שראה משה **שבעבר הירדן כח התורה מעט**, כמו שכתבתי לעיל בשם אבות דרבי נתן, **על כן השתדל להשתיל בקרבם גדולי תורה**, שיאירו מחשכי ארץ באור כח שלהם.

וכתיב: 'מני מכיר ירדו מחקקים' (שופטים ה, יד), היינו גדולי תורה ראשי ישיבות, כמו שמפורש במסכת סנהדרין (ה ע"א) על הא דכתיב 'לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו' - אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים. וכן היה בכל דור. וכבר פירשו ביבמות (סב ע"ב) ד'מני מכיר' היה גם כן משבט יהודה, היינו זרע יאיר בן מנשה היו מבני יהודה, כמבואר בדהי"א (ב, כא-כב), שהיה בן שגוב בן חצרון בן פרץ. ועיין להלן לג, כג. **והשתדל משה שיתרצו המה לשבת בעבר הירדן, ומשום זה הרַבָּה להם נחלה, עד שיתרצו.**

והכי איתא בירושלמי בכורים פ"א שאין מביאין בכורים מעבר הירדן, משום דכתיב: 'ארץ זבת חלב ודבש', ולא עבר הירדן. תני: 'אשר נתתה לי' - לא שנטלתי לי מעצמי. מאי ביניהון? אמר רבי אבין: חצי שבט מנשה ביניהון, מאן דאמר: 'אשר נתת לי, ולא שנטלתי מעצמי' - חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן. פירוש: שלא נטלו מעצמן, כי אם על ידי בקשת משה, ומסתמא עשה משה על פי ד"י. להבנת דבריו האחרונים של הנצי"ב נרחיב מעט את היריעה: במשנה במסכת ביכורים (פ"א מ"י) נאמר: "רבי יוסי הגלילי אומר: אין מביאין בכורים מעבר לירדן, שאינה ארץ זבת חלב ודבש". לעומת זאת בתלמוד הירושלמי שם (פ"א ה"ח) הובאה ברייתא, שבה נאמר נימוק אחר לכך שאין מביאים בכורים מעבר הירדן: "תני: 'אשר נתתה לי' - לא שנטלתי לי מעצמי". כלומר: מביא הבכורים צריך לומר בעת הבאת הבכורים: "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ד"י" (דברים כו, י), ואת עבר הירדן בקשו השבטים מעצמם. שאל הירושלמי: "מה ביניהון"? כלומר: האם יש הבדל לגבי הדין בין שני הטעמים? ענה הירושלמי: "אמר ר' אבין: חצי שבט מנשה ביניהון. מאן דאמר: 'אשר נתת לי, ולא שנטלתי מעצמי' - חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן. מאן דאמר 'ארץ זבת חלב ודבש' - אפילו כן אינה ארץ זבת חלב ודבש". כלומר: לפי הטעם של המשנה שעבר הירדן אינו נקרא "ארץ זבת חלב ודבש" גם חצי שבט מנשה אינו מביא בכורים, כיון שהוא ישב בעבר הירדן. אבל לפי הטעם של הברייתא, שאין מביאים בכורים מעבר הירדן בגלל הלימוד "אשר נתת לי - ולא שנטלתי מעצמי", חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמם, והם יכולים להביא בכורים למרות שישבתם בעבר הירדן².

לפי הירושלמי חצי שבט מנשה לא היה בכל הדין בין השבטים למשה רבנו, כמו שכתבו הרמב"ן והחזקוני, ולא כמו שכתב הראב"ע. והוסיף הנצי"ב שמשנה ראה שבעבר הירדן כח התורה מועט, ולכן הוא ביקש מחצי שבט מנשה להתישב שם, כדי להרבות שם את לימוד התורה, והם הסכימו.

² על פי ירושלמי זה הסביר הגר"ח קנייבסקי שליט"א, בספרו "טעמא דקרא" שם, למה הפסיקו בני גד ובני ראובן בתוך דבריהם בין פסוקים ד-ה: הם לא רצו לבקש בפירוש לשבת בעבר הירדן, כדי לא להפסיד את מצות הבאת הבכורים, אלא חיכו שמשנה יציע להם את עבר הירדן. ורק כאשר ראו שמשנה אינו מציע להם את עבר הירדן מעצמו, הם ביקשו ממנו בפירוש.

5. הסבר הרב נריה

הסבר דומה להסבר הנצי"ב כתב הרב נריה בספרו "נר למאור" (במדבר כז, א-ד). אחרי שהאריך להוכיח את דבקותו של יוסף בארץ ישראל, ואת חינוכו הטוב של יוסף לבניו לאהבת הארץ, כתב הרב נריה: "נימוק נוסף למעשהו של משה: להוסיף לאוכלוסית עבר הירדן המזרחי יסוד אנושי תורני רוחני איתן, אשר יחזק את הזיקה לעבר הירדן המערבי, את החיבה לארץ ישראל כולה, כמיטב המסורת של אלה אשר יולדו על ברכי יוסף".

נראה לחזק את הסבר הרב נריה ממה שכתוב בפסוק: "ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה בן יוסף את ממלכת סיחן מלך האמרי, ואת ממלכת עוג מלך הבשן, הארץ לעריה בגבלת ערי הארץ סביב". מדוע הדגיש הפסוק "מנשה בן יוסף"? וכי אין אנו יודעים שמנשה הוא בן יוסף?

שאלה מעין זו שאל רש"י בפרשת פינחס. על הפסוק "ותקרבה בנות צלפחד, בן חפר, בן גלעד, בן מכיר, בן מנשה, למשפחת מנשה בן יוסף" (במדבר כז, א), כתב רש"י: "למשפחת מנשה בן יוסף - למה נאמר? והלא כבר נאמר: 'בן מנשה!' אלא לומר לך: יוסף חבב את הארץ, שנאמר: 'והעליתם את עצמותי מזה' (בראשית נ, כה), ובנותיו חבבו את הארץ, שנאמר: 'תנה לנו אחוזה' (במדבר כז, ד)". על פי דברי רש"י ניתן לומר שגם כאן האריך הפסוק ואמר: "מנשה בן יוסף", כדי לרמוז על אהבתו של יוסף את הארץ, ושזו היתה הסיבה להוספת חצי שבט מנשה לשבטי גד וראובן³.

סיכום

א. נחלקו המפרשים מדוע בפסוק הראשון הוקדם שבט ראובן, ואילו בהמשך הפרשה הוקדם תמיד שבט גד:

1. לפי הראב"ע והרמב"ן בפסוק הראשון הוקדם שבט ראובן, כיון שהוא היה הבכור ובן הגבירה, ואילו בהמשך הפרשה הוקדם תמיד שבט גד, כיון שהוא היה בעל העצה לגור בעבר הירדן, כיון שהיה גיבור יותר.

2. לפי הגר"ח קנייבסקי בפסוק הראשון הוקדם שבט ראובן, כיון שהוא היה בעל מקנה רב יותר והבקשה ממשה רבנו לגור בעבר הירדן המזרחי היתה בשביל המקנה, ואילו בהמשך הפרשה הוקדם תמיד שבט גד, כיון שכוונתו היתה יותר לשם שמים, להיות סמוך למקום קבורתו של משה רבנו.

³ על עניינים נוספים בפרשת בני גד ובני ראובן עיין במלבי"ם, ב"עיונים בספר במדבר" לנחמה ליבוביץ, ב"עיונים בפרשות השבוע" לרב אלחנן סמט (מהדורה ראשונה) וב"עיונים בתורה" לרב אברהם ריבלין.

ב. נחלקו המפרשים מדוע בכל הפרשה לא נזכר חצי שבט מנשה, ורק בסופה הוא נזכר:

1. לפי הראב"ע, בכל הפרשה לא נזכר חצי שבט מנשה, אף על פי שהוא בא לבקש ממשה רבנו לגור בעבר הירדן יחד עם שני השבטים, כיון שהוא היה רק חצי שבט, והתורה קיצרה, ורק בסוף הפרשה היא הזכירה אותו.

לפי כל שאר המפרשים בכל הפרשה לא נזכר חצי שבט מנשה, כיון שהוא לא היה בתחילת הדיון שבין שבטי גד וראובן לבין משה רבנו, ובסוף הפרשה הוא נזכר, כיון שבסופו של דבר הוא היה בעבר הירדן. נחלקו המפרשים מדוע הוא הוא היה בעבר הירדן:

2. לפי הרמב"ן כאשר ראה משה ששטח עבר הירדן גדול מדי בשביל שני השבטים, הוא שאל מי מוכן לגור שם, ושבט מנשה הסכים לגור שם.

3. לפי החזקוני משה רבנו קבע לשבט מנשה לגור בעבר הירדן בניגוד לרצונם. והיה בזה עונש לשבט מנשה על שגרם לשבטים לקרוע את בגדיהם במצרים.

4. לפי הנצי"ב כיון שמשה ראה שבעבר הירדן כח התורה מועט, הוא בקש מחצי שבט מנשה להתישב שם, כדי להרבות שם את לימוד התורה, וחצי שבט מנשה הסכים לשבת שם.

5. לפי הרב נריה כיון שמשה חשש ששבטי עבר הירדן יתרחקו בנפשם מארץ ישראל המערבית, הוא בקש מחצי שבט מנשה להתישב שם, כדי לחזק את אהבת הארץ בקרבם, וחצי שבט מנשה הסכים לשבת שם.

יהי רצון שנהיה דבקים תמיד בתורת ד' ובארץ ישראל.